

DHAMMA-ZAADJES

DEEL IV

Guy Eugène DUBOIS is eveneens de auteur van:

VIPASSANA BHAVANA

—Inzichtmeditatie—

ATTHAKAVAGGA

—De Vrede van de Boeddha—

SATTA-VISUDDHI

—De Zeven Zuiveringen—

DHAMMA

—Overdenkingen bij een Ultieme Werkelijkheid—

DHAMMAPADA

—Het Pad van Waarheid—

KHAGGAVISANA Sutta

PARAYANAVAGGA

—De Weg naar de Andere Oever—

WOORDEN VAN WIJSHEID

—De Dhammapada Zonder Exegese—

ITIVUTTAKA

—Zo is het Gezegd—

KHUDDAKAPATHA

—Korte Passages—

YATRA NAAR MAJJHIMADESA

—Een Pelgrimsreis naar het Middenland—

UDANA

—Geïnspireerde Uitspraken van de Boeddha—

SATIPATTHANA
— Het Pad naar Zelfrealisatie —

EKAYANO MAGGO
— De Directe Weg —

SOTAPATTIMAGGA
— Het Pad van de Stroombetreder —

ANICCA
— Sleutel tot Bevrijding —

DHAMMA-ZAADJES
— Deel I & II & III —

*Al deze boeken kunnen gratis gedownload worden
op de website <https://yatha-bhuta.com>*

DHAMMA-ZAADJES

DEEL IV

Guy Eugène DUBOIS

Voorwoord door Johan Cappaert

Dhamma
books

• *Sabbadanam Dhammadanam jinati*’ —
De gift van Dhamma is de grootste gift •
(*Dhammapada, Gatha #354*).

Overeenkomstig deze uitspraak van de *Bhagavat* lijkt het
vermarkten van Boeddha’s wijsheid mij onheus en infaam.

Om deze reden mag dit boek vrij gereproduceerd, gebruikt en
verspreid worden — via elk medium of bestandsformaat — mits
inachtneming van de clausules van de copyright licentie
(CC BY-NC-SA 4.0) van Creative Commons Belgium.

D/2023/Guy Eugène Dubois, uitgever
Zomerlaan 8/101 - 2580 Beerzel, België
gdubois.dhammadbooks@gmail.com
<https://yatha-bhuta.com>

Vormgeving, Prepress & Design: GD
Gezet in Helvetica Neue
Papier: Biotop crème FSC
Druk: Brave New Books, Rotterdam, Nederland
ISBN: 9789464809367 | NUR-Code: 718

*Sukhita hotha, dukkha muccutha —
Moge je gelukkig zijn. Bevrijd van lijden.*

• *Hoe beter je observeert, hoe minder vastheid je ziet. Hoe minder weten. Hoe minder dogma. Maar hoe méér de ware aard van de dingen zichtbaar wordt. Hoe vloeibaar alles is, hoe het ene uit het andere voortspruit. Het Proces.* •

Guy E. Dubois

INHOUD

INHOUD	11
VOORWOORD	15
INLEIDING	29
DHAMMA-ZAADJES	33
Inzicht	33
Sterven voordat je sterft	36
Het 'Dhamma-oog'	38
Perceptie (P. sanna) versus realiteit (P. yatha-bhuta)	40
Anamatagga	42
Het Doodloze	44
Over roddel, achterklap en geruchten	47
Innerlijke rust	49
Boosheid en haat: een rechtstreeks gevolg van onwetendheid	50
Wees geen scherprechter	53
Lever je niet over aan schone schijn	54
Apsara's en gandhaba's	56
Stilte	58
Lineages	59
Wat lelijk is, bindt mij niet...	61
Wat is 'bhavaraga'?	62
'Koel worden' (P. sitibhava)	64
Voorbij dualiteit gaan	65
Vergankelijkheid (P. anicca) én onthechting (P. viraga)	67
Zwerven is loslaten	69
Van horen zeggen	70
Tweedrachtzaaiers in de Sangha	71
Samma vaca: laat je hart spreken	74
Het verschil tussen een leraar en een Meester	76
Als...	77
Nagarjuna (1)	78
Nagarjuna (2)	82

Maya	84
De thuisloosheid intrekken	85
Hemel en hel	86
Gelijkmoedigheid (P. upekkha)	87
Over woorden, concepten & inzicht	88
De ruimte tussen twee gedachten	94
Buddhankura	96
Mahapajapati en de bhikkhuni sangha	99
Anicca	101
Uitdoven	103
De sleutel	104
Het eeuwige NU	106
Shaolin-leerling zoekt zijn Meester op voor advies	107
Elk huisje heeft zijn kruisje	108
Onrust: hindernis voor bevrijding	111
Het hiernumaals	113
De aard van het beestje	115
Beoefening	116
Inzicht	117
Toevlucht nemen	118
Leegte	120
Wees je eigen licht	122
Zie de Boeddha. Zie de Dhamma. Zie de Sangha.	123
Innerlijke vrede (P. santi)	124
De ware aard van de dingen zien	125
Vorbij rondjes draaien	127
Samsara	128
Waarheid	129
Vrij en zelfbewust	130
Eén/Niet Twee	131
Overstijg alle ketens	132
Meester van je eigen rijk	133
Het 'ik' is een astrante begoocheling	134
Zien en weten (Janami passami)	136
Buitengewoon waarschijnlijk & onwaarschijnlijk	138
Gelijkmoedigheid	139

Samsara en nibbana	141
Geloof	142
In dít lichaam	143
Intiem zijn met de dingen	144
Het Ongeborene (P. ajata). Het Doodloze (P. amata)	145
Stilte	146
Jezelf zijn	148
Vergeven	149
Dat wat geen naam heeft	151
Perspectief	152
Hou het Pad onbezoedeld	153
'Denken' versus 'zijn'	154
Gelijkmoedige aandacht	157
Jezelf kennen dankzij de ander	159
Stroombetreding: plóts, spontaan, onverwachts...	161
Ontwaken & verlichting	165
Geen schemerzones in de Sangha	170
Verkleinen. Verdiepen. Loslaten.	171
Buddharupa	174
Het hart van Dhamma	176
Wees jezelf tot lamp	177
De Andere Oever	179
Anatta & Sunnata	180
Het Ongeborene, het Doodloze, het Ongeconditioneerde	182
Wat is een kalpa?	184
Inter-zijn	187
Over kennis & inzicht	189
De vloedgolf	194
Metteyya Buddha	196
De naam Siddattha Gotama	198
De Tilakkhana	201
Gewaarwordingen	204
Gelijkmoedigheid als levensstijl (1)	209
Gelijkmoedigheid als levensstijl (2)	212
Ontwaken. Wakker worden (1)	215
Ontwaken. Wakker worden (2)	216

Alles wat onderhevig is aan ontstaan...	220
Observeer aandachtig	222
Observeer de geest in de geest (P. cittanupassana)	223
Zelfrealisatie	225
Uit niet-zelf vloeit wijsheid en mededogen voort	227
Dhamma is één	229
Dhamma is geen religie	233
Vrij Onderzoek	234
VOETNOTEN	239

VOORWOORD

Guy schreef als motto van dit boek: “Hoe beter je observeert, hoe minder vastheid je ziet. Hoe minder weten.” Wat bedoelt hij daar juist mee? Laten we dat eens van naderbij bekijken en onderzoeken.

EENVOUD

Eigenlijk is het heel eenvoudig. De leer van de Boeddha is eenvoudig. Door de tilakkhana (de drie karakteristieken waaraan alle fenomenen onderhevig zijn: anicca, dukkha en anatta) én door de Vier Edele Waarheden, inclusief het Achtvoudige Pad, als leidraad te nemen ben je al een heel eind op de goede weg. Het is helemaal niet moeilijk te begrijpen. Want er valt ook helemaal niets te begrijpen.

Het komt er gewoon op aan om te gaan zitten op een kussen, bankje of stoel, en te zien, dat wil zeggen, de dingen gadeslaan zonder daarbij onnodig grenzen te trekken of waardeoordelen te vellen.

Zitten en zien.

En zelfs dat zitten is niet verplicht. Je kan ook al liggend mediteren. Of tijdens de afwas. Elk kopje heel bewust afwassen. Of tijdens een wandeling. Je openstellen voor de natuur en de stilte bij elke stap. Even op de pauzeknop duwen van je verhalende-ik en je ervarende-ik de ruimte geven die het toekomst. Geef je geest een dagje vrij en ga vissen, naar een dobbertje kijken. Heel rustig en met volle aandacht.

En wat je dan allemaal te zien krijgt!

Ik schrijf 'zien' maar het gaat over het geheel van de zintuigen, alles door elkaar gemengd tot een brij, een klomp, een algehele synesthesie. Eigenlijk zie je niets speciaals hoor, nothing in particular, maak je daar vooral geen illusies over. Het is niet iets

waar je gedachten beslag op kunnen leggen of wat je in woorden zou kunnen vatten. Je kan het niet grijpen of begrijpen.

En toch is dat het meest waardevolle in de wereld: conceptloos kijken, keuzeloos bewustzijn, het hier-en-nu. Een verademing. Een thuiskomen. Dit is de werkelijkheid die we ervoeren toen we nog een klein kindje waren. Toen we nog geen taal hadden. Geen begrippen.

Gewoon in je wiegje liggen en met grote ogen naar die vreemde nieuwe wereld kijken. Dat was onze eerste werkelijkheid. Toen alles nog één was, niet onderverdeeld in ditjes en datjes. Een zuiver waarnemen zonder kunstmatig onderscheid tussen een denkbeeldig 'ik' en 'de wereld'.

Het blij verwijlen in die eerste werkelijkheid was echter maar van korte duur. Om te overleven moesten we ons conformeren. Daar was geen ontkomen aan, het zat al in het ontwerp van bij het begin, in ons DNA. Een moedertaal aanleren. Objecten leren waarnemen. Waardeoordelen vellen. Goed van kwaad leren onderscheiden. Grenzen trekken. Proberen zo normaal mogelijk 'mens' te worden.

Om vervolgens de eerste werkelijkheid te vergeten. We vergaten het! Onze nieuwe wereld ging met ons aan de haal. Meer nog, ze creëerde een zelfstandig 'ik' dat naarstig op zoek ging naar aangename prikkels, geld, macht en interessante ideeën. Een 'ik' dat met afkeer reageerde op pijn of ideeën die niet overeenkwamen met de onze. De wil tot macht stak de kop op. De werkelijkheid leek nog maar één aspect te hebben, die van een wereld die constant in beweging en verandering is. Waar krachten elkaar tegenwerken. Waar lijden heerst.

Maar het hoeft niet zo te zijn. Gewoon zitten. En zien. Het absolute is overal rondom ons. Ik denk dat daar de crux van Boeddha's leer ligt: hoe wij omgaan met oneindigheden.

ONEINDIGHEID

De Duitse fysicus Max Planck ontdekte in 1900 dat energie in kleine, eindige pakketjes vrijkomt. Daarmee legde hij de basis voor de kwantummechanica. Die houdt zich bezig met het raakvlak tussen het absolute aspect van de werkelijkheid en het relatieve aspect van diezelfde werkelijkheid.

Dat de werkelijkheid zoals wij die interpreteren maar in kleine stukjes tot ons komt, dat was een grote verrassing voor veel wetenschappers. Voordien ging men er van uit dat alles mooi continue in elkaar overvloeide maar Planck ontdekte dat dit niet zo was, dat er sprongetjes zijn, discrete waarden, discontinuïteit, nulletjes en ééntjes, een digitaal universum als je wil. Elektronen cirkelen op vaste afstanden rond een atoomkern. Ze kunnen niet tussen die vastgelegde banen bewegen.

Planck gaf door het opgeven van de oneindig deelbare en aaneengesloten wereld ook indirect een oplossing voor de paradoxen van Zeno.

De Griek Zeno van Elea beweerde in de 5e eeuw v. Chr. dat een pijl nooit zijn doel kan treffen want daartoe moet eerst de helft van de afstand overbrugd worden, en daarna weer de helft, en daarna weer... ad infinitum. De pijl treft nooit doel.

Inderdaad, in een wereld waar afstanden oneindig deelbaar zijn is er geen beweging mogelijk. Dat is niet alleen zeer onpraktisch, het strookt bovendien niet met de dagdagelijkse observaties. De wetenschap beperkt zich tot het beschrijven van een wereld waar afstanden niet oneindig deelbaar zijn. Er is een ondergrens. De Planck-lengte is de allerkleinste lengte die er kan zijn. Ze meet ongeveer $1,62 \times 10^{-35}$ meter. Dat is zeer klein, maar niet oneindig klein. Omdat het een eindige waarde is laat ze beweging toe. De pijl kan het doel treffen want op een bepaald moment kan de afstand niet meer verder gedeeld worden.

Eenzelfde redenering geldt voor de tijd, de kleinste betekenisvolle eenheid van tijd is de Planck-tijd. Die is gelijk aan de hoeveelheid tijd die licht nodig heeft om een afstand gelijk aan de Planck-lengte af te leggen, ze is ongeveer $5,39 \times 10^{-44}$ seconde lang. Dat is zeer kort, maar wederom niet oneindig kort. Een klok kan daardoor tikken. De tijd schrijdt voort.

Onze waarneembare wereld is schijnbaar langs alle kanten begrensd met eindige, minimale en maximale waarden. ¹

Maar die eindige wereld is slechts het relatieve aspect van de werkelijkheid. Het is een wereld van vormen zonder fundament. Fenomenen gebouwd op leegte, zonder substantie. Leegte is vorm en vorm is leegte. Het relatieve laat geen oneindigheden toe. Maar dat wil nog niet zeggen dat die er niet zijn.

Over het absolute aspect van de werkelijkheid kunnen we weinig zeggen. Niets eigenlijk. Want het oneindige is niet in woorden of concepten te vatten.

Je zou het kunnen benoemen als de 'absolute werkelijkheid' of zelfs de 'ultieme', of Leegte, Volheid, het niet-substantiële, het Doodloze, Het Ongeborene, the Whole, Wholesomeness, het Hele, de Heelheid, de-maniër-waarop-de-dingen-zijn-zoals-ze-zijn, de zo-heid der dingen, Yatha-bhuta, het Naamloze, de Eerste werkelijkheid...

Maar al deze termen zijn foutief en kunnen onmogelijk weer-geven waar het om draait. Je kan het alleen 'zien', niet begrijpen, het is niet te vangen in woorden.

Het absolute en het relatieve zijn beiden aspecten van één en dezelfde werkelijkheid. Ze bestaan niet naast elkaar, maar zijn eigenlijk hetzelfde maar dan anders. Een éénheid met twee kanten. Een tweeheid met één kant. Wat je te zien krijgt hangt af hoe je ernaar kijkt. Zoals een optische illusie.

ALLES VLOEIT

Is daarmee alles gezegd? Kunnen we helemaal niets zeggen over het absolute aspect? Waarover men niet kan spreken daarover moet men zwijgen, zo stelde Wittgenstein het.

Het volgende inzicht uit de fysica hielp mij goed op weg bij mijn zoektocht. Atomen zijn voor het grootste gedeelte gevuld met... leegte. Wetenschappers hebben het al lang opgegeven om er partikels, deeltjes, substantie in te vinden. Een elektron is in het beste geval een negatief geladen, puntvormig 'deeltje' zonder dimensies.

Beter is het om te spreken over het elektron als een golf. Maar waaruit bestaat die golf dan? Een energie-veld? En wat is dat dan? Het verklaart niet veel.

We kunnen pragmatisch te werk gaan en elektronen gaan uitmeten om er de eigenschappen van te ontdekken. Gegevens opvragen zoals bijvoorbeeld plaats en impuls van een specifiek elektron. Data verzamelen.

Als we niet kunnen achterhalen wat de essentie van elektronen, protonen, quarks, neutrino's, fotonen, enz. is, dan moeten we ons noodgedwongen beperken tot hun eigenschappen, zonder verdere verklaring af te leggen over hun essentie.

Als er geen essentie kan gevonden worden, meer nog, als die essentie er schijnbaar niet blijkt te zijn, dan worden de meest fundamentele bouwstenen van ons universum getalletjes, gegevens, informatie, data. Het universum is dan precies een grote datastroom, zoals het internet, waar alles vloeit en in beweging is.

ONZEKERHEID

Maar hoe goed kunnen we die data verzamelen? Ook daar zijn er veel beperkingen. Sommige gegevens kunnen niet tegelij-

kertijd achterhaald worden, zoals plaats (locatie) en impuls (snelheid en richting) van een elektron. Sterker nog, je kan ze onmogelijk beide te weten komen. Hoe beter bijvoorbeeld de locatie is bepaald van een elektron, hoe onduidelijker de impuls kan bepaald worden. En vice versa.

Met andere woorden, je kan heel precies de plaats van een elektron bepalen maar je weet niet waar het zich in het volgende moment zal bevinden, want je kan onmogelijk tegelijkertijd ook exact zijn snelheid en richting meten tijdens de plaatsmeting.

Het ene stukje data sluit het andere uit. Ze zijn incommensureabel, niet gezamenlijk meetbaar. Dat komt niet omdat er een defect aan de meetapparatuur zou zijn maar wel omdat de ontbrekende stukjes data gewoonweg niet bestaan. Ze zijn er niet. Je kan blijven zoeken maar het zal niet gevonden worden.

Het beste resultaat dat kan bekomen worden is zeggen dat het elektron waarschijnlijk op plaats x zat en waarschijnlijk met snelheid y in richting z bewoog, waarbij de graad van waarschijnlijkheid van de locatie omgekeerd evenredig is met de graad van waarschijnlijkheid van de impuls.

Einstein kon niet aanvaarden dat er zaken zijn die onkenbaar zijn. Hij was dan ook geen boeddhist. Hij dacht dat de ontbrekende stukjes data wel bestonden maar voor ons verborgen waren, als verborgen variabelen. Het is echter Leegte. Onbestaand. Of beter gezegd, de ontbrekende stukjes data hebben zich niet veruitwendigd in ons relatieve universum. Ze zitten als het ware nog in het absolute, het Niets. Ze bevinden zich nog in een staat van superpositie. Ze zijn niet gedetermineerd of determineerbaar.

En over dat Niets kunnen we niets zeggen. We kunnen dat alleen ervaren. Er is slechts één Werkelijkheid, met meerdere aspecten, het absolute en het relatieve.

Binnen de fysica bestaan er verschillende scholen die elk op een andere manier omgaan met die onzekerheden. De meest eerlijke stelt dat ze niet weet wát voor iets er wordt gemeten, maar dat we enkel met de resultaten van (herhaaldelijke) metingen, statistisch gezien, aan de slag kunnen gaan. De aard der dingen blijft dan een grote onbekende voor de wetenschap.

METEN

Metten is weten. Maar ook over wat nu precies een meting is, daarover zijn de meningen verdeeld. Een meting is eigenlijk een verstrengeling ² van de meet-apparatuur met hetgeen gemeten werd.

Bij herhaalde metingen van bijvoorbeeld de 'spin' van zilveratomen bleek dat door de meting de spin willekeurig in een bepaalde 'richting' wordt geforceerd, op of neer, boven of onder. Creatio ex nihilo ³ als het ware. We trekken iets uit het Niets en forceren het zijn superpositie op te geven. Op OF neer. Het kan niet meer beide zijn.

Er is een school die stelt dat beide uitkomsten, op EN neer, zich realiseren. Het universum wordt bij elke 'meting' gesplitst en elk deel gaat zijn eigen weg. Er worden daar zelfs films over gemaakt. ⁴

Let op, met meting bedoel ik niet altijd een intentionele actie. Wanneer twee deeltjes met elkaar in botsing komen worden ze verstrengeld met elkaar, onafhankelijk of daar een externe waarnemer bij was of niet. ⁵ Ze zijn als het ware elkaars meet-instrument geworden.

Trouwens, een externe waarnemer bestaat niet. Het waarnemen zorgt er juist voor dat je verstrengeld wordt met hetgeen je waarneemt. Je bent niet langer 'extern'.

BEWUSTZIJN

In 1991 schreef de Amerikaanse filosoof Daniel Dennett een boek met als titel 'Het bewustzijn verklaard' waarin hij tot de vaststelling kwam dat hij eigenlijk het bewustzijn niet kon verklaren. Voor de wetenschap blijft het bewustzijn één groot mysterie.

Wat is bewustzijn?

Een voorbeeld kan dit verduidelijken. Als we vogels hoog in de lucht zien vliegen zijn we ons bewust dat die vogels daar vliegen. Maar hoe en waar vindt het bewustwordingsproces plaats? Waar is de waarneming gelokaliseerd? In de hersenen? In de ogen? Op de plaats waar de vogels vliegen?

Misschien is het ergens diep begraven in de zon waar het zonlicht vandaan kwam? Er is geen eenduidig antwoord mogelijk. Het lijkt erop dat voor het zien van de vogels alle elementen noodzakelijk zijn: vogels, ogen, hersenen, zonlicht. Laat één element weg en er is geen waarneming meer.

De exacte locatie van de waarneming kan dus niet bepaald worden. Het is alsof voor de waarneming de ruimtelijke dimensies wegvallen. De waarneming van de vogels is er, maar kan niet vastgepind worden op een exacte locatie. De waarneming vindt Hier plaats. Dat 'hier' staat buiten de ruimte. Het heeft geen ruimtelijkheid maar transcendeert het, overstijgt het. Je zou bij wijze van spreken kunnen zeggen dat het zich in die oneindig kleine ruimtes tussen de Planck-ruimte uitstrekt. Er is geen enkele GPS die bijgevolg het Hier kan aanwijzen. Fenomenen zijn niet lokaal gebonden. ⁶

Analoog kan je zeggen dat geen enkele klok, hoe precies ook, het NU kan aanduiden, omdat het zo te zeggen tussen de plooiën van de Planck-tijd valt, in die oneindig kleine fracties van de tijd.

BINNEN IS BUITEN

Bewustzijn heeft een binnen- en buitenkant, zo lijkt het. Het veronderstelt een grens tussen een 'binnen', waar de emoties plaatsvinden, en een 'buiten', de externe wereld. Als je gaat spitten in de relatie tussen subject en object kom je snel tot vreemde conclusies. Waar juist houdt het 'ik' op en begint de buitenwereld? Er is geen exacte grens te trekken, simpelweg omdat die grens er niet is.

Dit is ongeveer waar de wetenschap nu is aanbeland. Er kan geen fundament voor het ik (bewustzijn) of voor de wereld (opgebouwd uit atomen, quarks, energievelden, informatie?) gevonden worden. Men loopt zich vast op mysteries.

Filosofisch gezien loopt er een verraderlijk pad via het mereologisch nihilisme (alleen enkelvoudige deeltjes bestaan, samengestelde dingen zijn illusies) rechtstreeks naar een algemeen nihilisme (niets bestaat).

Die foutieve conclusie is heel normaal als er geen rekening wordt gehouden met het absolute aspect van de werkelijkheid. Op het eerste gezicht lijken we te leven in een relatief universum. Maar dat is slechts een deel van het verhaal. Leegte en oneindigheden spelen een belangrijke rol bij de perceptie van de vormelijke, relatieve wereld.

RELATIVITEIT

De aarde draait rond haar as in 23 uur, 56 minuten en 4 seconden (ook wel siderische dag genoemd). Op onze breedtegraad (België, 50° noorderbreedte) voert ze die tollende beweging uit met een snelheid van ongeveer 1.000 km/u.

De aarde draait rond de zon in 365,26 dagen (zonnedagen). Ze doet dat met een snelheid van 107.200 km/u en ze legt daarbij een afstand van 940 miljoen km af.

De zon draait op haar beurt rond Sagittarius A, een superzwaar zwart gat in het centrum van de Melkweg. Ons zonnestelsel doet er ongeveer 230 miljoen jaar over per omwenteling rond dit zwart gat, en dit tegen een duizelingwekkende snelheid van ongeveer 800.000 km/u.*

Het zijn ziekmakende snelheden en toch voelen we er niets van. Dat komt omdat deze snelheden redelijk constant blijven. Er is geen noemenswaardige versnelling.

Snelheden worden altijd uitgedrukt in afgelegde afstand per tijdseenheid, en dit relatief ten opzichte van iets anders: de aardas, de zon, het centrum van de Melkweg... Het bewegend object en het referentiekader staan in relatie met elkaar.

Die relativiteit geldt ook voor gewone voorwerpen. Ik kan bijvoorbeeld deze koffietas alleen maar waarnemen omdat ze 'uitsteekt' tegen iets anders, de achtergrond. Mocht die achtergrond er niet zijn zou ik helemaal niets zien, de koffietas zou simpelweg niet 'bestaan', wat dat ook moge betekenen. In het relatieve universum staat uiteindelijk alles met alles ⁷ in verbinding. Er is geen absoluut, centraal punt van waaruit alles zou kunnen gemeten worden.

Ruimtelijke dimensies zijn niet universeel maar juist afhankelijk van het standpunt van de waarnemer en zijn beweging tot het waargenomene.

Een eenvoudig voorbeeld kan dit verduidelijken. Ik kan het Atomium zien vanuit mijn woonplaats. Het is redelijk klein want ik woon op vele kilometers ervan. Mocht ik eronder staan dan zou ik het veel groter zien.

Grootte is dus afhankelijk van de plaats van waaruit ik kijk. Als ik er naartoe zou rijden, dan lijkt het Atomium tijdens de rit op eens groter te worden. Heel vreemd. Hoe kan iets veranderen omdat ik beweeg?

Twee verschillende personen kunnen grondig van mening verschillen over wat ze zien. Laat ons eens een gedachte-experiment uitvoeren met twee denkbeeldige personen.

De eerste, die stil staat onder het Atomium, ziet dat het hoog is, en dat de grootte niet verandert maar constant blijft zolang hij blijft stilstaan.

De tweede, die naar het Atomium toe rijdt, ziet dat het in het begin klein is maar dat het tijdens de rit precies lijkt te groeien. Beide waarnemers hebben gelijk, maar ervaren iets heel verschillend, omdat ze in een andere relatie staan tot het Atomium.

Iets soortgelijks doet zich voor met de tijd. Einstein merkte op dat de snelheid van het licht voor alle waarnemers gelijk blijft, hoe deze zich ook moge bewegen ten opzichte van elkaar.

Door simpelweg gebruik te maken van de stelling van Pythagoras kwam hij tot de constatacie dat de tijd schijnbaar minder snel gaat voor iemand die beweegt ten opzichte van ons.

Er is geen universele tijd. Meer nog, waarnemers kunnen grondig van mening verschillen over de volgorde van gebeurtenissen. Stoot biljartbal A de andere biljartbal B weg, of andersom? Er is geen juist antwoord. Het is relatief van waaruit je de gebeurtenissen bekijkt en hoe je beweegt. En zo belandde ook de causaliteit in de prullenbak.

BERGEN EN RIVIEREN

Eerst: bergen zijn bergen en rivieren zijn rivieren.

Dan: bergen zijn geen bergen en rivieren zijn geen rivieren.

Tenslotte: bergen zijn bergen en rivieren zijn rivieren.

Deze bekende koan heeft de vorm van een dialectische redenering: these-antithese-synthese. Ze wijst op een ontwikkeling, een proces, waar twee tegenstellingen worden opgeheven in